

"مغازی سرایی" به‌عنوان یک گونه ادبی

(مطالعه موردی؛ مغازی‌النبی صرفی کشمیری)

مهدی اسلامی^۱، مرتضی رشیدی آشجردی^۲، مهرداد چترایی عزیزآبادی^۳

چکیده

مغازی‌ها آثاری هستند که علاوه بر "غزوه"ها، روایتگر زندگانی و "سریه"های زمان پیامبرند. "مغازی‌النبی" اثر "یعقوب صرفی"، دربرگیرنده همه بخش‌های زندگانی پیامبر است و نمونه ویژه‌ای از مغازی منظوم در ادب فارسی است که در گمنامی مانده است؛ پژوهش حاضر که حاصل بررسی چهار نسخه خطی و تصحیح آن‌هاست، ضمن پرداختن به زندگی‌نامه نویسی در جهان اسلام و انواع آن، جایگاه مغازی در ادبیات و معرفی صرفی و آثار او، به بررسی و تحلیل ساختار مغازی‌النبی پرداخته است، حاصل پژوهش نشان می‌دهد صرفی، همانند مورخی دقیق‌النظر بر اساس منابع تاریخی به شرح حوادث زندگی پیامبر پرداخته به شیوه‌ای که نمی‌خواهد هیچ‌یک از وقایع و شخصیت‌های زمان پیامبر را فراموش کند؛ به همین منظور به‌جای استفاده از زبان شاعرانه و عناصر ادبی، در پی روایت تاریخ پیامبر با زبانی ساده است.

کلیدواژه‌ها: زندگی‌نامه نویسی، گونه ادبی، مغازی‌النبی، صرفی کشمیری.

---

۱. دانش‌آموخته دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

Mehdiislami2010@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. (نویسنده مسئول)

Mortezarashidi51@yahoo.com

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

M_chatraei@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۹۸/۲/۹

تاریخ دریافت: ۹۷/۹/۲۷

مقدمه

زندگی نامه نویسی یکی از گونه های ادبی است؛ این گونه ادبی در تمدن اسلامی به شیوه های گوناگون مورد توجه بوده است؛ از جمله این روش ها می توان به "سیره نویسی" اشاره کرد؛ گونه ای ادبی - تاریخی که به شرح احوال اولیای دین، بخصوص نبی مکرم اسلام^(ص) می پردازد، گونه دیگری که در کنار سیره نویسی، به شرح زندگی پیامبر اسلام اختصاص یافت، آثاری با عنوان مغازی است. آنچه در نگاه نخست از چنین عنوانی به ذهن متبادر می شود، آثاری درباره "غزوه"ها یا به صورت کلی تر، جنگ هایی است که در زمان نبوت نبی اکرم^(ص) میان مسلمانان و دشمنان آنان روی داده و پیغمبر در بیشتر این نبردها شرکت داشته اند؛ لکن بررسی آثاری از این دست نشان می دهد که مغازی سرایان به صورتی تفصیلی تر به جنبه ها و رویدادهای دیگر زندگی پیامبر توجه می کرده اند، به دیگر سخن، گستره آن ها بر بیشتر حوادث زندگی پیغمبر از آغاز تولد (حتی پیش از آن) تا زمان رحلت ایشان بوده است.

بیان مسئله و سؤالات تحقیق

در فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی شاعران به روش های مختلف، به زندگی و شخصیت پیامبر توجه داشته و این موضوع را به اجمال یا تفصیل در آثار خود منعکس کرده اند به طوری که چنین موضوعی به عنوان یکی از اجزای اصلی سروده های آنان، به ویژه مثنوی های فارسی، تبدیل شد. در کنار آن مغازی منظوم نیز روایی گرفت. شماری از سروده های فارسی که قابلیت قرارگیری در چارچوب واحدی با عنوان گونه ادبی مغازی را دارند؛ به دلیل پیوند و ترکیب روایت های تاریخی از زندگی و جنگ های پیامبر با زبان ادبی دارای شاخصه هایی هستند که سبب می شود آن ها را در یک دسته از انواع ادبی قرار دهیم. یکی از این مغازی ها که به صورت بسیار تفصیلی به رویدادهای زندگی نبی اکرم^(ص) پرداخته، مغازی النبی صرفی کشمیری است. این اثر که در قرن دهم سروده شده، در پرده گمنامی مانده است. پاسخ به سؤالات زیر می تواند ضمن ترسیم مشخصات قالب ادبی مغازی سرایی، کیفیت روایت تاریخ زندگی پیامبر را در این اثر روشن سازد.

الف: ویژگی‌های مغازی به عنوان یک گونه ادبی چیست؟

ب: شیوه پرداختن صرفی کشمیری در مغازی‌النبی به زندگی پیامبر چگونه است؟

اهداف و ضرورت تحقیق

با بررسی‌های انجام‌شده مغازی‌النبی صرفی تاکنون به چاپ نرسیده و درباره معرفی مغازی سرایی به عنوان یک گونه ادبی اقدامی صورت نگرفته است؛ افزون برین درباره خود اثر اطلاع زیادی وجود ندارد. این موضوع لزوم پرداختن به مغازی‌النبی و معرفی آن به عنوان یک گونه ادبی را نمایان می‌کند.

روش تحقیق

پژوهش پیش رو، با روش توصیفی و تحلیلی به بررسی مغازی‌النبی صرفی کشمیری پرداخته است. نگارنده ضمن تبیین اجمالی زندگی‌نامه نویسی و انواع آن در میان مسلمانان، معرفی مختصر صرفی و مغازی او، به تحلیل ساختار این اثر پرداخته و با عنایت به دیگر آثار تاریخی و ادبی، چگونگی روایت زندگانی پیامبر را در این اثر تحلیل کرده و ویژگی‌های خاص این اثر را به عنوان یک گونه ادبی مشروحاً بررسی کرده است.

پیشینه پژوهش

شماری از پژوهشگران در خلال بررسی تاریخ و ادبیات کشمیر درباره صرفی کشمیری مطالبی نوشته‌اند که این آثار به ارائه دورنمایی از زندگی سیاسی و دینی شیخ یعقوب و نقش وی در حل معادلات کشمیر معطوف بوده و درباره ابعاد ادبی این شاعر مطلب قابل توجهی بیان نشده است؛ از جمله این آثار می‌توان به کتاب تذکره شعرای پارسی‌زبان کشمیر اثر خواجه عبدالحمید عرفانی، کتاب واقعات کشمیر اثر خواجه محمد اعظم و مقاله نثرنویسی فارسی در کشمیر از صابر آفاقی اشاره کرد.

شمار دیگری از آثار نیز تنها به ارائه مطالب کوتاهی درباره جزئیات زندگی و معرفی آثار صرفی پرداخته‌اند که از جمله آن‌ها دو مقاله از محمد ظفرخان است. مقاله اول وی که در سال ۱۳۳۷ و در شش صفحه نگاشته شده بر پایه آثار صرفی به بیان زندگی‌نامه این

شاعر پرداخته است و در آن‌ها گزارشی از تعداد و کیفیت آثار شاعر ارائه می‌دهد و مقاله دوم وی که کمی بیشتر از سه صفحه است با ذکر نمونه ابیاتی از مغازی‌النبی به بازگویی زندگی صرفی پرداخته و تعدادی از صنایع ادبی مورد استفاده در این اثر را بیان کرده است. از آثار صرفی نیز به جز مسلک الاخیار که با تصحیح محمود حسن آبادی و محمدعلی زهرآزاده منتشر شده سایر آثار پنج‌گانه این شاعر به چاپ نرسیده است. غزلیات صرفی با مقدمه میرحبیب‌الله کاملی در پاکستان در سال ۱۳۴۷ هجری قمری به صورت سنگی منتشر شده است. در مقدمه سیزده صفحه‌ای غزلیات صرفی نیز که به زبان اردو است، بیشتر به زندگی وی پرداخته شده است و اشاره‌ای به ابعاد ادبی آثار این شاعر و به‌ویژه مغازی‌النبی نشده است.

الف. زندگی‌نامه نویسی و انواع آن

زندگی‌نامه به‌طور کلی شرح تمام یا بخشی از زندگی فردی است که نویسنده با آگاهی بر احوال وی می‌نویسد، بیشتر صاحب‌نظران مختلف در تعریف‌های گوناگون خود به این امر پرداخته‌اند» (عبدالعزیز حسن، ۱۳۸۵: ۱۰). زندگی‌نامه یا شرح حال، بازآفرینی سیمای برجسته یک زندگی واقعی به یاری اسناد، خاطره یا هرگونه شواهد دسترس‌پذیر است. در روند بازآفرینی یک زندگی‌نامه شواهد متعددی از قبیل یادداشت‌ها، روایت‌های شفاهی، تصاویر و... ممکن است نویسنده را یاری دهد. در آثار ادبی تعریف دقیقی از زندگی‌نامه ارائه نشده اما نکته بارز و مورد توافق درباره زندگی‌نامه‌ها، روایت زندگی فردی است که دارای تشخیص و شهرت است.

با توجه به موضوع پژوهش که بررسی نوع ادبی مغازی است به صورت تفصیلی درباره کیفیت و انواع زندگی‌نامه نویسی در میان مسلمانان می‌پردازیم.

الف. ۱. زندگی‌نامه نویسی در اسلام

در اسلام به زندگی‌نامه نویسی و ثبت رخدادها، توجه بسیاری شده است؛ به گونه‌ای که در قرآن می‌توان سوره‌هایی را همانند سوره یوسف، یافت که حالت زندگی‌نامه‌ای دارند. اعراب و مسلمانان به نگارش زندگی‌نامه‌های بزرگان و دانشمندان توجه بسیار داشتند به همین دلیل در میان مسلمانان گونه‌های فراوانی از زندگی‌نامه نویسی را شاهد هستیم که در

ادامه به معرفی آنها می پردازیم.

الف. ۲. سیره

از نظر واژه شناسی "سیره" را در معنای متعددی مانند طریقه، روش، سنت، مذهب، خو، عادت، خُلق و... بیان نموده اند (معین، ۱۳۶۴: ذیل سیره)؛ اما سیره در اصطلاح به «نحوه و شیوه سلوک و اخلاقیات حضرت پیامبر در عرصه های گوناگون حیات فردی، اجتماعی، سیاسی و عبادی اطلاق شده است» (مطلبی، ۱۳۸۲: ۶۵). رفته رفته معنای سیره نیز گسترش یافت و نخست «زندگی نامه خلفا و سپس هر زندگی نامه ای را سیره می گفتند» (اسلامی، ۱۳۸۸: ۱۲).

الف. ۳. رجال

هدف از رجال بررسی و واکاوی «احوال راویانی است که در سلسله سندی حدیث قرار دارند» (سیحانی، ۱۳۸۵: ۱۷). این شاخه از زندگی نامه نویسی در نیمه نخست سده یکم هجری در جهان اسلام پیداشده است. رجال بر طبقات اصحاب پیامبر مبتنی است. چنان که شیخ طوسی در کتاب رجال خود به بیان طبقات اصحاب پیامبر پرداخته است. «اصل این کتاب بر بیان طبقات استوار است و در کتب علم رجال بیان طبقات اشخاص کفایت می کند» (شوشتری، ۱۴۱۰ ق، ج ۱: ۳۳).

الف. ۴. مقاتل

"مقاتل" جمع واژه "مقتل" به معنای محل قتل است، اما در «بحث های تاریخ نگاری نوعی "واقعه نگاری" است و محور اصلی در مقتل نگاری، شخصیت یا شخصیت های مسلمانی است که در پی حوادث داخلی کشته می شوند» (حسینیان مقدم، ۱۳۹۵: ۱۷). در این نوع زندگی نامه ها گذشته از شرح جان باختن صاحب زندگی نامه، گذشته وی را نیز به اجمال بازمی نمایند. ولی در فرهنگ تشیع، معنایی که از مقتل به ذهن متبادر می گردد، ارتباط تام و تمام با وقایع عاشورا دارد.

الف. ۵. نسب نامه‌ها و زندگی نامه‌های دودمانی

گونه‌ای زندگی‌نامه که در آن به شرح احوال همه افراد یک یا چند خاندان می‌پردازند. هدف از تدوین تبارنامه‌ها دوری جستن از خطا در تعیین نسب افراد است. «نسب نامه- نویسی، اصولاً ویژه جوامع بدوی و مردسالار است. به همین دلیل، انساب، تنها دربرگیرنده زندگی‌نامه مردان یک یا چند تبار هستند و به زنان نمی‌پردازند؛ البته در انساب از زنان و دختران قوم یا خاندان نام می‌رود، اما به شرح احوال آنان نمی‌پردازند»/نوشه، ۱۳۹۶: ذیل مقاتل).

الف. ۶. مغازی

مغازی در لغت از ریشه غزو گرفته شده است و «الغزو یعنی جنگ و گریز و درگیری» (طریحی، ۱۴۱۶ ق، ج ۱: ۳۱۵). در اصطلاح، غزوه به جنگ‌های عصر حضرت پیامبر که به فرماندهی ایشان انجام می‌گرفت، گفته می‌شود. «مغازی، جمع مغزی و مغزاه و اسم مکان به معنای محل غزوه و غزوات است» (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۴: ۴۳۹-۴۴۰). بنابر نظر برخی کارشناسان معاصر، «اولین مطالعات زندگی رسول اکرم (ص) مغازی نامیده می‌شود» (الدوری، ۲۰۰۷ م: ۱۹ و ۵۳). طبق بررسی‌ها انجام شده می‌توان گفت که «مغازی دارای دو معنای عام و خاص است؛ در معنای عام مترادف با سیره است؛ و در معنای خاص، دربرگیرنده تاریخ جنگ‌های پیامبر اسلام است» (مرادی نسب، ۱۳۸۲: ۲۸).

اهمیت و ضرورت مغازی نگاری افزون بر ثبت و روایت یک رخداد تاریخی مهم، در سخنان ائمه معصومین نیز به روشنی دیده می‌شود. امام زین‌العابدین می‌فرماید: «كُنَّا نَعْلَمُ مَغَازِي النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَمَا نَعْلَمُ السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ» (ابن کثیر، ۱۴۰۷، ج ۳: ۲۶۲). همچنین این موضوع در سیره عملی ائمه نیز مشاهده می‌شود، چنانکه «در میان اخبار امام باقر (ع) و امام صادق (ع) سیره و مغازی فراوان دیده می‌شود.» (جعفریان، ۱۳۷۶: ۱۰۴) «شیعیان نیز به پیروی از ائمه هدی نقش اثرگذاری در مغازی نگاری دارند» (یعقوبی و منتظری مقدم، ۱۳۹۳: ۱۰۳).

مهم‌ترین مغازی نگاران در طول تاریخ عبارت‌اند از: ابویحیی سهل بن ابی‌خزیمه (متوفای ۴۱) به اهتمام وی بخشی از مغازی حضرت پیامبر تدوین شد (سزگین، ۱۴۱۲ ق، ج

۲: ۶۶؛ عروه بن زبیر بن عوام (متوفای ۹۴). او پسر زبیر است و همین موضوع سبب شده تا روایات بسیاری از پیامبر نقل کند (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۵: ۱۳۶)؛ شرحبیل بن سعد (متوفای ۱۲۳) او از موالی انصار است و از برخی صحابه روایت نقل کرده و از اولین مؤلفان مغازی است.

الف. ۷. مغازی در ادبیات فارسی

شمار زیادی از شاعران فارسی‌زبان نیز اقدام به سرودن مغازی پیامبر در قالب منظومه‌های فارسی نموده‌اند که می‌توان آن‌ها را در دودسته کلی جای داد: دسته اول آثاری که افزون بر شرح زندگی و جنگ‌های پیامبر، تاریخ دوره‌های پس از ایشان را نیز روایت می‌کنند؛ دسته دوم آثاری که تنها به بیان غزوات، جنگ‌ها و زندگی پیامبر می‌پردازند. از میان آثار دسته اول می‌توان به این آثار اشاره کرد: حمله حیدری: «این اثر دو بخش دارد؛ بخش اول آن را میرزا محمد باذل، سروده و موضوع آن سرگذشت پیامبر و جنگ‌های ایشان و همچنین سرگذشت حضرت علی (ع) است. بخش دوم این اثر را که ادامه سرگذشت حضرت علی است شاعری بنام نجف، سروده است» (صفا، ۱۳۷۸: ب ۵۹۱-۵۹۳).

حمله راجی: «اثر ملابمان علی متخلص به راجی منظومه‌ای بالغ بر سی هزار بیت که در قرن سیزدهم سروده شده است» (صفا، ۱۳۵۳: ۲۸۵). درون‌مایه این اثر درباره حوادث و زندگی و جنگ‌های پیامبر و احوال حضرت فاطمه و حضرت علی و بیان برخی از وقایع جان‌سوز کربلاست.

شاهنامه حیرتی: در عهد پادشاهی تهماسب صفوی، ملاحیرتی تونی این اثر را با محوریت جنگ‌های پیامبر و بزرگان مذهب شیعه سروده است.

از میان آثار دسته دوم می‌توان به این آثار اشاره کرد: همایون‌نامه زجاجی: «منظومه‌ای در بحر متقارب و در حدود شصت هزار بیت است. سراینده این اثر زجاجی از شاعران سده هفتم است. موضوع این اثر با ولادت حضرت پیامبر و رویدادهای صدر اسلام آغاز می‌شود و به بیان زندگی و جنگ‌های پیامبر می‌پردازد» (آیدیلو، ۱۳۹۳: ۲).

غزوانه اسیری: این اثر را که شاعری بنام اسیری و در شرح غزوه‌های پیامبر سروده است؛ و وزن این اثر همانند شاهنامه فردوسی است.

اردیبهشت نامه: میرزا محمدعلی شمس الشعرا سروش اصفهانی، یکی از شاعرانی که در دوره قاجار زندگی می‌کرده این اثر را درباره سرگذشت و جنگ‌های حضرت محمد (ص) به رشته نظم کشیده است.

مغازی النبی: درباره این اثر که موضوع پژوهش بر آن متمرکز است، در ادامه به تفصیل سخن خواهیم گفت.

الف. ۸) یعقوب صرفی کشمیری

«ملا محمد یعقوب گنائی متخلص به صرفی، یکی از دانشمندترین مردمان عصر خود و مورد احترام قاطبه مردم کشور هندوستان در سال ۹۲۸ ه.ق. (۱۵۲۱ م) متولد شد» (عرفانی، ۱۳۳۵: ۱۴۳). «صرفی در آغاز جوانی مدتی را در زادگاهش به ریاضت و عبادت پرداخت و بعد از آنکه رموز صوفیه و علوم عقلی، منطق و کلام و دانش‌های بلاغی را در نزد استادانش آموخت، کشمیر را به قصد سمرقند ترک کرد» (صرفی، گ. ۲۹، ایبات ۳۸۸-۳۹۰). «صرفی در حلقه اصحاب شیخ کمال‌الدین حسین خوارزمی - پیشوای طریقه نقشبندیه - درآمد. پس از چندی، شیخ به او اجازه ارشاد و خرقه داد» (سبحانی، ۱۳۷۷: ۳۲۹).

سفر به سمرقند، مقدمه سفرهای طولانی و پی‌درپی صرفی برای رسیدن به حقیقت بود. «صرفی در این سفرها مشایخ بسیاری را دید و از ایشان رخصت هدایت گرفت و مریدان بسیاری در همه جا داشت» (نفیسی، ۱۳۶۳ ج ۲: ۴۷۰). وی به تعدادی از این سفرها در مقدمه مغازی اشاره کرده که از جمله آن‌ها: سفر به مشهد الرضا، تربت‌جام، سمنان و قزوین است. در طی همین سفرها است که به گفته شاعر، به دربار شاه‌تھماسب صفوی راه یافت و مورد تفقد قرار گرفت. «پس از آن صرفی به سمت عراق حرکت کرد. در بغداد درس حدیث را از «ابن حجر مکی» فراگرفت» (آفاقی، ۱۳۴۹: ۲۰). «صرفی پس از این سفر دورودراز و پس از کسب فیض علمی و عرفانی از محضر استادان مختلف، به جانب کشمیر بازگشت و سرانجام در ۱۲ ذی‌قعدة سال ۱۰۰۳ ه.ق. در کشمیر دار فانی را وداع گفت» (عاشقی عظیم‌آبادی، ۱۳۹۱).

ج ۲: ۹۱۱). «شیخ یعقوب صرفی در محله زینه‌کدل سرینگار مدفون است و این مقبره هنوز موجود است» (تیکو، ۱۳۴۲: ۸).

بیشتر افرادی که در آثار مختلف درباره صرفی مطالبی نوشته‌اند، وجهه عالمانه وی را مقدم بر شاعری می‌دانند و معتقدند «شاعری دون مرتبه صرفی بود؛ اما با همه فضل و کمال شعر می‌سرود و از خلق مضامین عالی غافل نبود. به‌گونه‌ای که «شعر دوستان و ادب‌پروان زمان برای حل و فصل مشکلات شعر و عموماً معماهای ادبی دور به صرفی رجوع می‌کردند» (غفاروا، ۱۳۹۰: ۱۹۶).

صرفی نخستین شاعر کشمیر است که در برابر خمسه نظامی گنجوی پنج مثنوی (پنج گنج) نوشت. مثنویات خمسه او عبارت‌اند از: مسلک الاخیار (سال تصنیف ۹۹۳)؛ وامق و عذرا (سال تصنیف ۹۹۳)؛ لیلی و مجنون (سال تصنیف ۹۹۸)، مغازی‌النبی (سال تصنیف ۱۰۰۰) و مقامات مرشد (سال تصنیف ۱۰۰۰).

الف. ۹. مغازی‌النبی

مغازی‌النبی به‌عنوان چهارمین اثر صرفی کشمیری است. این مثنوی با حمد و ثنای خداوند و نعت پیامبر آغاز می‌شود. شیخ یعقوب پس‌از آن به منقبت سید علی همدانی پیشوای روحانی خود و خواجه حسین خوارزمی مرشد خویش می‌رود. سپس هدف اصلی خود از تصنیف این کتاب را پی می‌گیرد و به شرح اطلاعات خود از زندگی نبی گرامی اسلام می‌پردازد. اطلاعات این کتاب درباره پیامبر از قبل ولادت آغاز و با وفات ایشان خاتمه می‌یابد و شاعر در جریان شرح زندگی پیامبر تمام غزوات پیامبر اعم از مهم و غیر مهم را به‌اختصار تمام به سلک نگارش درمی‌آورد.

ب. بررسی ساختار مغازی‌النبی

در بررسی ساختار گونه ادبی مغازی با چند بخش روبرو هستیم؛ بخش اول به منبع‌شناسی اثر اختصاص دارد، بخش دوم به ساختار زبانی - ادبی معطوف است و درنهایت بخش سوم به ساختار محتوایی اثر متمرکز است. از آنجاکه در گونه ادبی مغازی،

منبع روایت و محتوا بر ساخت زبانی و ادبی برتری دارد، تمرکز اصلی این پژوهش نیز به بررسی محتوا و درون مایه اثر است.

ب. ۱. منبع یا منابع مورد استفاده برای سرودن مغازی النبی

با بررسی مغازی به جز چند بیت، شاعر منبعی را برای روایت‌های خود معرفی نمی‌کند. تنها سند درون‌متنی ما برای آگاهی از منبع یا منابع مغازی النبی ابیات زیر است:
پس از روضه آن غزوها انتخاب نمودم که سفتم در آن در نواب
(صرفی، گ. ۵۵، ب ۱۳۹)

بدانسان که این غزوه مذکور گشت بدیدیم در روضه آن سرگذشت
ولی در کتابی دگر غیر از این ندیدیم آن قصه را این چنین
(همان، گ. ۳۵۶، ابیات ۵۶۵۰-۵۶۵۲)

با این اوصاف صرفی در سرودن مغازی از منبعی نام برده است که آن را روضه می‌خوانند. با بررسی‌های انجام شده می‌توان گفت منظور صرفی از روضه، کتاب "روضه الاحباب فی سیر النبی و الآل و الاصحاب" است که در سال ۹۰۰ قمری جمال‌الدین حسینی به خواهش امیر علی شیر نوائی (متوفی ۹۰۶)، وزیر سلطان حسین بایقرا، در سه جلد به فارسی نگاشته است. همچنین کتاب روضه الصفا اثر میرخواند نیز می‌تواند مورد نظر باشد زیرا آن نیز تاریخی گسترده است. با وجود این تصریح صرفی می‌تواند به کتابی که صرفاً به تاریخ نبوی می‌پردازد باشد. از این رو گزینه روضه الاحباب محتمل‌تر است؛ اما صرف بیان واژه روضه نمی‌توان گفت وی فقط از یک منبع استفاده کرده است.

همچنین با بررسی ابیات اثر مذکور می‌توان گفت که شاعر در سرودن و تنظیم مغازی در بحث محتوایی، بیشتر به روایت‌های اهل تسنن نظر داشته و از آن‌ها برای نقل منظوم خود بهره گرفته است (صرفی، همان، گ. ۱۰۵، ابیات ۱۵۷۷ - ۱۵۸۰ و گ. ۱۱۶، ابیات ۱۷۶۰-۱۷۶۵).

ب. ۲. ساختار زبانی

از آنجایی که متن در خدمت انتقال مفاهیم است؛ نه هنرنمایی شاعرانه، جز در ابیات آغازین اثر که شاعر هنوز به تاریخ پیامبر ورود نکرده است، شاهد تعدادی از ساختارهای زبانی خاص هستیم که برخی از آنها عبارت‌اند از: حذف آوایی (صرفی، همان، گ. ۲۰، ب ۲۳۴)، قافیه کردن واژه‌های غیرفارسی با واژه‌های فارسی و ضمائر به عنوان حروف قافیه (همان، گ. ۱۰ ب ۷۳)، واج‌آرایی (همان، گ. ۱۸ بیت ۲۰۷) و ...

در بررسی ساختار واژگانی اثر نیز مضمون‌گرایی و ایجاد معنای نو، آن‌گونه که در سبک هندی وجود دارد مشاهده نمی‌شود. «هرچند در مغازی گه‌گاه مضمونی بدیع یافت می‌شود، اما کثرت چندانی ندارد و البته گاه مضمون ایجادشده هنری و دل‌چسب نیست» (اسلامی، همان: ۹). شاعر با وجود تسلط به مباحث عرفانی و صوفیانه به جز در بخش‌های پایانی کتاب که ارتباطی با زندگی پیامبر ندارد؛ از اصطلاحات و واژگان عرفانی نیز استفاده چندانی نکرده است. در ساختار دستوری نیز با توجه به اینکه تمام اهتمام شاعر بر ابلاغ پیام است از این‌رو ویژگی یا مشخصه نحوی خاصی در آن دیده نمی‌شود؛ می‌توان گفت پدیدارترین مختصه نحوی مغازی‌النبی، حذف فعل است (صرفی، همان، گ. ۱۲، ابیات ۱۰۷-۱۰۸). از آنجایی که این متن حماسی است، وزن و بحر شعری که شاعر برای سرودن این منظومه، انتخاب کرده، متقارب است. «این بحر در زبان به تناسب عواطف و حالات حماسی، کاربرد بسیاری دارد» (قراگزلو، ۱۳۸۹: ۳۷۰).

ب. ۳. ساختار بلاغی

از آنجایی که در مغازی‌النبی جنبه‌های تاریخی، بر جنبه‌های ادبی آن برتری دارد (به عبارتی متن بیشتر از آن‌که در ادبیت کلام متمرکز شود، رویکرد معنایی دارد) خواننده با مختصات بلاغی ویژه‌ای روبرو نمی‌شود. تنها آرایه بلاغی که بسامد نسبتاً بالایی دارد تضمین آیات و احادیث است؛ البته شاعر به این موضوع نیز اشاره می‌کند:

گر اغراق و تشبیه و امثال آن کم از ساحری نبود اندر بیان
(همان، گ. ۵۵، ب ۱۴۳)

چو باشد در آن پرتویی از دروغ از آن پرتو اصلاً نیابد فروغ
(همان، ب ۱۴۴)

از اندک صنایع ادبی مورد استفاده که بسامد بیشتری دارد تشبیه بلیغ (اضافه تشبیهی) است. نمونه‌ای از تشبیهات بلیغ و تشبیه مضمَر که در متن آمده است: بر تمکین، نخل قدم، آفتاب هدایت، دریای احسان، زنگ غفلت، بحر حیا، بحر جود، بحر عرفان، دریای فیض، کوه وقار، مرآت دل و ... .

رُخس شمع و عالم همه خانه‌ای   بر آن شمع جبرئیل پروانه‌ای
(همان، گ. ۱۶، ب ۱۶۷)

خرد شیرخواری ز پستان صُنع   هجاخوان فلک در دبستان صُنع
(همان، گ. ۱، ب ۲۸)

صرفی در مغازی، در پی استعاره‌ها و تشبیه‌های نادر و بدیع همچون "اسکندرنامه نظامی" نبوده است. وی در این کتاب اصلاً قصد به رخ کشیدن هنر شاعری خود را نداشته به همین دلیل گفته است:

اگرچه به شعر اکذبش احسن است   ولی قبحش از کذب او روشن است
در این نامه آن حسن و آن ساحری   نبینی پی رونق شاعری
بنابر همان احتیاطی که من   نمودم به حال رسول زمن
چو حسنش ز احوال پیغمبر است   ز حسن مزور بسی بهتر است
چو ذاتی بود شاهدهی را جمال   چه باک ار بود خالی از خط و خال
(همان، گ. ۵۴، ابیات ۱۴۴-۱۴۹)

ب. ۴. ساختار محتوایی

با بررسی تقسیم‌بندی محتوایی و زمانی اثر شاهد پنج بخش هستیم. بخش اول مربوط به پیش از ولادت پیامبر است؛ بخش دوم به سال‌های اول زندگی پیامبر در نوزادی و خردسالی می‌پردازد؛ بخش سوم به جوانی و میان‌سالی آن حضرت تا زمان بعثت معطوف است، بخش چهارم از زمان بعثت تا هجرت و سرانجام بخش پنجم، روایتگر سال‌های پس از هجرت به مدینه و رحلت پیامبر است که در ادامه بر اساس بخش‌بندی کتاب به تشریح مباحث می‌پردازیم.

ب. ۴. ۱. پیش از ولادت

شاعر با روایت انتقال نور محمدی شروع به روایت زندگی پیامبر می‌کند؛ در ابیات آغازین اشاره به آفرینش پیامبران و انبیاء می‌نماید و سپس وارد کیفیت انتقال و ورود نطفه حضرت محمد به صلب حضرت عبدالله می‌شود.

پس از آدم آن نور از شیث یافت   وصایت ز آدم بدان نور یافت
و زان نور بر هفتمین آسمان   شد ادريس از آنجا به باغ جنان
چو آن نور از نوح شد جلوه‌گر   ندیده است ز آسیب طوفان خطر بر او
براهیم را شد در آتش مقام   نار از آن گشت برد و سلام
(همان، گ. ۵۹، ب ۹۰۴-۹۰۷)

صرفی پس از ذکر انتقال نور محمدی، سراغ بیان اخبار مربوط به قتل عبدالله و مانع شدن ملائکه از این امر و ازدواج آمنه و عبدالله می‌رود و در ادامه واقعه سوء قصد یهودیان، کاهنان و احبار برای کشتن حضرت عبدالله و ماجرای تزویج آمنه با عبدالله را به تفصیل توضیح می‌دهد: (همان، گ. ۶۰، ابیات ۹۲۱-۹۵۵) شاعر زمان انعقاد نطفه حضرت پیامبر را در ایام تشریق بیان می‌دارد و به ذکر رویدادها و حوادث مصادف با این شب می‌پردازد و سپس بازگوکننده کیفیت حمل، وارد نشدن ثقل بر آمنه در مدت حمل و رؤیاهایی است که در ماه ششم بر آمنه رخ داده است. شاعر در پایان این بخش به وفات پدر بزرگوار پیامبر اشاره می‌کند.

ب. ۴. ۲. ولادت تا دوران نوجوانی

صرفی در این بخش از کتاب که از بیت ۱۰۱۷ آغاز و پایان آن در بیت ۱۳۱۳ است؛ به تفصیل اتفاقات مقارن ولادت پیامبر را روایت می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها: اطفای آتش فارس، قصه کسری و نگونسار شدن بت‌هاست. پس از بیان رخدادهای مذکور به بیان وقایع ایام شیرخوارگی ایشان و ارهاصات واقع شده در آن ایام می‌پردازد.

شاعر در روایت ایام خردسالی، بیشتر وقایع این دوره را از زبان حلیمه بیان می‌کند، صرفی با اشاره به فرود دو مرغ از غیب، کیفیت این موضوع را بیان می‌کند و سپس گزارش بردن پیامبر توسط حلیمه نزد عبدالمطلب و ظهور بعضی از ارهاصات را ارائه می‌کند.

صرفی سرانجام مأموریت حلیمه و سپردن پیامبر به عبدالمطلب و کیفیت بازگشت حلیمه از جوار پیامبر را که اتمام مأموریت اوست، سالماً و غانماً توصیف می کند (همان، گ. ۱۱-۱۳۳، ابیات ۱۹۸۱-۱۲۴۵).

ب. ۴. ۳. دوران نوجوانی

صرفی کشمیری پس از روایت دوران خردسالی وارد ایام نوجوانی پیامبر می شود و در سرآغاز این دوره به بیان سفر پیامبر همراه ابوطالب به جانب شام، رسیدن به دیر بحیرا و بازگویی گفتگوی بحیرا پرداخته است (همان، گ. ۱۳-۱۶، ابیات ۱۲۶۳-۱۳۱۳).

ب. ۴. ۴. دوران جوانی تا بعثت

این بخش از مغازی که از بیت ۱۳۱۴ آغاز می شود و تا بیت ۱۴۱۶ ادامه دارد. صرفی در این بخش نخست گزارشگر رخدادهای بیست سالگی پیامبر است که از جمله آن ها موارد زیر است: پدیدار شدن ارواح قدسی بر پیامبر، بردن تعبیر خواب پیامبر توسط ابوطالب بر خواب گزاران و روی آوردن یکی از غیب و برون آوردن دل از سینه آن حضرت. صرفی سپس به بیان وقایع بیست و پنج سالگی آن حضرت و فرستادن خدیجه او را برای تجارت به جانب شام و بازگشت او به مکه و ظهور ارهاصات از پیامبر می پردازد و در پایان این بخش با بیان جزئی تر به مراسم ازدواج آن حضرت می پردازد (همان، گ. ۹۱-۹۲، ابیات ۱۳۸۶-۱۴۱۶).

ب. ۴. ۵. بعثت تا سال ششم

ابیات این بخش از بیت ۱۴۱۷ آغاز و تا بیت ۲۱۷۰ ادامه دارد؛ عمده اتفاقاتی که صرفی روایتگر آن هاست؛ ماجرای بعثت، کیفیت انتقال وحی، کیفیت گرویدن اشخاص و قبایل به اسلام، ماجرای هجرت ایشان، شرح غزوات و سریه های ایشان ... است. صرفی در مقدمه این بخش به زمان دقیق بعثت اشاره می کند و البته در ابیاتی چند بر این نکته تأکید می کند که رسالت حضرت پیامبر از طرق مختلف بدیشان اعلام شده بود (همان، گ. ۹۳، ابیات ۱۴۱۸-۱۴۳۰). صرفی در ادامه کیفیت ابلاغ اسلام به پیامبر را بدین گونه بیان می کند:

در آن غار ناگاه شخصی مهیب در آمد بگفت السلام ای حبیب
رساند از خدایش صلوات و سلام دگر گفت با آن امام انام
بخوان و نبی گفت خوانا نیم به خوانندگی هیچ دانا نیم
(همان، گ. ۹۴، ابیات ۱۴۳۵-۱۴۳۷)

صرفی پس از این ابیات به سراغ بیان جزئیات و اقوال متعدد در خصوص واقعه بعثت
می رود و سپس به ماجرای بیان فتور وحی می پردازد و در ادامه نخستین شخصی را که از
میان زنان به دین اسلام روی آورده را معرفی می نماید:

ز نسوان به غیر از خدیجه نبود که سبقت به ایمان به حضرت نمود
ز مردان با دین و دولت حقیق ز خردان علی وز کلانان عتیق
(همان، گ. ۹۸، ابیات ۱۵۰۰-۱۵۰۱)

ب. ۴. ۶) سال ششم تا سیزدهم بعثت

بیان وقایع سال ششم از بعثت نبی علیه السلام در بردارنده جزئیاتی از ایمان آوردن
حضرت حمزه و عمر (همان، گ. ۱۰۴-۱۰۷، ابیات ۱۵۶۶-۱۵۹۵) است. صرفی در بازگویی
سال هفتم ابتدا ماجرای شکایت مشرکین از پیامبر نزد ابوطالب را بیان می دارد و سپس به
تشریح اجماع قریش بر ایزای پیامبر و شنیدن این ماجرا توسط ابوطالب و اقدامات ایشان
می پردازد؛ شاعر در پایان این سالها به ماجرای شعب ابی طالب و شیوه رهایی از این
محاصره را بازگو می کند.

پس آن نامه در محفل آورده اند در او خود سراسر نظر کرده اند
به نوعی که گفتا نبی همچنان در آن نامه بر هرکسی شد عیان
اعادی خجل گشته در هم شدند نگون سار گردیده ملزم شدند
(همان، گ. ۱۱۴، ابیات ۱۷۲۴-۱۷۲۶)

صرفی در بیان وقایع سال دهم از بعثت به وفات ابوطالب و خدیجه کبری می پردازد
(همان، گ. ۱۱۵-۱۱۶، ابیات ۱۷۴۰-۱۷۶۹). در این بازه زمانی شاعر دو موضوعی را که با
تفصیل بیان نموده است: ماجرای مراجعت پیامبر از طایف به بطن نخله و ماجرای

شش‌صدهزار جنی که به قصد بیعت و ملازمت آمدند و پیامبر بیرون از مکه به استقبال ایشان رفت (همان، گ. ۱۱۹-۱۲۲، ابیات ۱۸۰۴-۱۸۴۵).

شاعر در بیان وقایع سال یازدهم بعثت به موضوع آمدن گروهی از اهل مدینه به قصد حج و مشرف شدن آنان در موضع عقبه به حضرت و ایمان آوردنشان و ترویج شعار اسلام توسط ایشان در مدینه پرداخته است (همان، گ. ۱۲۳، ابیات ۱۸۴۶-۱۸۵۳).

معراج یکی از پرسامدترین موضوعات در این بخش از مغازی‌النبی است؛ شاعر حدود صد بیت را به این موضوع اختصاص داده است (همان، گ. ۱۲۴، ابیات ۱۸۵۴-۱۹۵۱). مباحثی که صرفی در این بخش از مغازی بدان‌ها پرداخته است: اعتقاد وی به معراج جسمانی، روایت محل و مسیر سیر، شرح گفتگوی پیامبر با فرشتگان و پیامبران دیگر، بیان فروماندگی جبرئیل از همراهی در مراتب بالای معراج، رسیدن به اوج تدلی و قاب قوسین و برگشت از معراج است.

ب. ۴. ۷. وقایع سال سیزدهم از بعثت

در این بخش صرفی به بیان وقایع سال سیزدهم از بعثت و ابتدای هجرت بعضی از اصحاب از مکه به مدینه و بیه‌العقیه ثانیه می‌پردازد و سپس روایت‌کننده مشورت قریش درباره آن حضرت به اخراج و یا قتل و خبر کردن جبرئیل آن حضرت و مهاجرت از مکه به مدینه و برآمدن آن حضرت به عزم مدینه به غار ثور و تعقیب بی‌ثمر مشرکان است. وقایع دیگری که در همین سال‌ها در مغازی‌النبی ارائه شده موضوع بنیاد نهادن مسجد و طلبیدن فاطمه زهرا و سوده ام‌کلثوم توسط پیامبر از مکه، مسلمان شدن سلمان فارسی و مؤاخات مهاجرین به انصار و زفاف عایشه و ابتدای اذان در اوقات نماز می‌باشد (همان، گ. ۱۲۹-۱۴۴، ابیات ۱۹۵۲-۲۱۷۰).

ب. ۴. ۸. وقایع پس از هجرت

بخش بعدی از زندگی پیامبر که در مغازی‌النبی منعکس شده اتفاقات، حوادث و جنگ‌های ایشان پس از هجرت به مدینه است. عمده حجم کتاب به این دوره از زندگی ایشان تعلق دارد؛ که از بیت ۲۱۷۱ آغاز و تا بیت ۶۶۱۳ ادامه دارد. در این بخش شاعر بر اساس

سال‌های پس از هجرت اقدام به تدوین اثر نموده است. برخی از سال‌ها نیز که اتفاقات زیادی از آن‌ها توسط شاعر نقل نشده به صورت مشترک با سال‌های قبل و یا بعد ادغام شده است؛ که در ادامه به تشریح آن‌ها می‌پردازیم:

شاعر به بیان وقایع سال دوم از هجرت پرداخته است. عمده مباحث این بخش شامل تحویل قبله، ماجرای ازدواج حضرت زهرا^(س) با امیرالمؤمنین علی^(ع) و واجب شدن روزه و وجوب صدقه فطر است (همان، گ. ۱۴۴-۱۴۹، ابیات ۲۱۷۱-۲۲۴۷). یکی از مباحث مذکور که صرفی به تفضیل بیانگر آن‌هاست ماجرای خواستگاری حضرت زهرا^(س) است.

در این فکر بوده شه انبیا   که جبریلش آورد حکم خدا
که دارد علی ولی را قبول   به زوجیت نور دیده بتول
(همان، گ. ۱۴۵، ابیات ۲۱۸۴-۲۱۸۵)

شاعر سپس به بیان ماجرای مأمور شدن پیامبر به جهاد و روایت غزوه آغازین پیامبر، غزوه ابواء رفته و در این میان به ذکر چند سریه از جمله سریه‌ای با فرماندهی عبید بن حارث، سریه‌ای با فرماندهی حمزه، سریه‌ای که سعد بن ابی وقاص و مقداد بن اسود علمدار بود و همچنین به ذکر غزوه بواط پرداخته است.

صرفی در ادامه به ذکر غزوه ذوالعشر و سبب آن پرداخته و به بازگویی غزوه‌های بدرالاولی و ذکر سریه عبدالله بن حبش اسدی، غزوه بدر کبری پرداخته است (همان، گ. ۱۵۶-۱۷۲، ابیات ۲۳۴۷-۲۵۹۸). صرفی در همین صفحات به ماجرای اعطای کنیه ابوتراب به حضرت علی اشاره می‌کند و گفتگوی وی با پیامبر را از زبان عمار بازگو می‌نماید:

در این غزوه شد مرتضی کامیاب   که کنیت نهادش نبی بوتراب
برون از طریق محبت مرو   زعمار یاسر روایت شنو
(همان، گ. ۱۵۵، ابیات ۲۳۲۶-۲۳۲۷)

شاعر در سال دوم هجرت به طور مفصل غزوه‌های بنی قینقاع، سویق و قرقره الکدر (همان، گ. ۱۸۹-۱۹۵، ابیات ۲۸۸۱-۲۹۷۶) و از میان غزوه‌های سال سوم و چهارم هجرت نیز غزوه‌های غطفاء، احد و حمراء الاسد را روایت می‌کند. صرفی در این سال‌ها سریه‌ها را نیز فراموش نمی‌کند از جمله آن‌ها قروه، ابوسلمه، عبدالله بن انیس و پیر معونه است. علاوه بر بیان این سریه‌ها شاعر به حکم پیامبر مبنی بر قتل کعب بن اشرف یهودی اشاره می‌نماید

(همان، گ. ۱۹۸-۲۰۲، ابیات ۳۰۱۷-۳۰۹۴). از دیگر حوادثی که در این سالها صرفی به روایت آنها پرداخته شهادت عاصم بن ثابت و حبیب بن عدی و زید بن وثنه و عبدالله بن طارق و غزوه بدر موعداست (همان، گ. ۲۰۲-۲۳۵، ابیات ۳۳۹۸-۳۴۳۲).

صرفی در بیان وقایع سال پنجم و ششم هجرت با روایت غزوه سرسبع این بخش را آغاز می نماید؛ سپس به بیان مشروح غزوه خندق می پردازد. در این اثنا به ماجرای نقض عهد بنی قریظه و ماجرای آمدن احزاب به مدینه و کشته شدن عمرو بن عبدود توسط حضرت علی اشاره می کند. بیان این موضوع به صورت مفصل و در بیش از صد بیت است (همان، گ. ۲۳۹-۲۵۱، ابیات ۳۷۱۰-۳۹۰۹). پس از پایان این غزوه صرفی غزوه بنی قریظه، غزوه ذات الرقاع، ماجرای رؤیای پیامبر که با اصحاب به نیت عمره رفته و به جای مکه در حدیبیه نزول فرمودند و مصالحه با قریش و نزول سوره فتح را روایت می کند (همان، گ. ۲۵۱-۲۸۴، ابیات ۳۹۱۰-۴۴۷۱).

از موضوعات مهمی که صرفی در این سالها روایتگر آن است، جزئیات مکاتبه حضرت پیامبر با شش پادشاه وقت هرقل، نجاشی، مقوقس، کسری، حارث، هوده است. همچنین وی رفتن عبدالله بن خذافه به عنوان فرستاده پیامبر نزد خسرو پرویز و گردنکشی وی را نیز به تصویر می کشد (همان، گ. ۲۹۳-۲۹۵، ابیات ۴۶۲۳-۴۶۵۳). صرفی وقایع سال هفتم از هجرت را با بیان غزوه خیبر شروع می کند؛ و در روایت این غزوه بیشتر به توصیف دلاوریها و جنگاوریهای حضرت علی می پردازد. پس از این واقعه، آمدن پیامبر به قلعه قموص و ماجرای زن یهودی را که به پیامبر بزغاله مسموم داد روایت می کند؛ صرفی سپس به شرح غزوه وادی القری و توجه آن حضرت به مکه جهت قضای عمره صلح حدیبیه می پردازد (همان، گ. ۳۰۸-۳۱۳، ابیات ۴۸۷۳-۴۹۴۵).

صرفی در بازگویی وقایع سال هشتم از هجرت به بیان موضوعاتی کوتاه درباره خالد بن ولید و عمرو بن عاص بسنده می کند و به توصیف غزوه موته و شهادت زید بن حارث و جعفر طیار و عبدالله بن رواحه می پردازد. فتح خالد بن ولید و شکست شرحبیل و ذکر جنگ بنی بکر با خزاعه و نقض عهد قریش و بیان پشیمان شدن قریش از نقض عهدشان و همچنین توجه پیامبر به فتح مکه از سایر موضوعاتی است که شاعر در این بازه زمانی آنها را انعکاس می دهد (همان، گ. ۳۲۷-۳۳۱، ابیات ۵۱۷۷-۵۲۴۱).

صرفی سپس به توصیف ورود حضرت پیامبر به شهر مکه، برآمدن حضرت علی به فرموده آن حضرت بر کتف مبارک برای شکستن بتان بالای کعبه، وارد شدن به درون کعبه و نزول آیه کریمه *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا* می پردازد. به کعبه درون آمدش از خدا *تؤدوا الامانات الى اهلها* (همان، گ. ۳۳۶، بیت ۵۳۱۹)

از اتفاقات و جنگ های دیگری که صرفی روایتگر آن هاست: فرستادن گروهی از لشگریان بر اطراف و نواحی، از آن جمله خالد ولید با جمعی در موضع نخله برای شکستن عزی، فرستادن عمرو برای شکستن بت سواع در زمین فتیله هرقل، فرستادن سعد بن زید اشهل در موضع مشلل برای شکستن بت منات، غزوه حنین و غزوه طایف است (همان، گ. ۳۴۷-۳۵۷، ابیات ۵۵۰۰-۵۶۶۹).

صرفی در بیان وقایع سال نهم از هجرت به موضوع فرستادن کارگزارانی از سوی پیامبر برای گرفتن زکات اشاره کرده و اسامی این کارگزاران با محل مأموریتشان را بیان می کند و سپس به شرح غزوه تبوک می پردازد (همان، گ. ۳۶۰-۳۶۶، ابیات ۵۷۲۰-۵۸۲۱).

وقایع سال دهم از هجرت در مغازی النبی با وصف سریه خالد بر قبیله بنی حارث و آمدن وفود متعدد به دین اسلام شروع می شود و در ادامه به طور مفصل به سریه امیرالمؤمنین علی در ولایت یمن می پردازد و با بیان داستان فرستادن طلا از یمن به درگاه پیامبر و تقسیم کردن آن میان چهار نفر از اصحاب و اعتراض کردن منافقان به این قسمت پایان می دهد (همان، گ. ۳۸۴-۳۸۸، ابیات ۶۱۲۷-۶۱۹۴).

از موضوعات مهمی که صرفی در سال دهم هجرت با رویکرد جزئی آن ها را روایت می کند ماجرای حجه الوداع و غدیر خم است (همان، گ. ۳۸۸-۳۹۵، ابیات ۶۱۹۵-۶۳۰۴). صرفی در ابتدای اتفاقات سال یازدهم از هجرت به ماجرای بیماری پیامبر اشاره می کند. از جمله وقایع مهمی که بازگو می کند شرح ماجرای خواستن دوات از سوی پیامبر برای نوشتن متنی است که سبب می شود مسلمانان پس از وفات ایشان دچار اختلاف نشوند:

که پیشم دواتی بیارید تا نویسم کتابی برای شما
که تا بعد قول شما هیچ گاه نخواهید افتادن از اصل راه
(همان، گ. ۳۹۶، ابیات ۶۳۱۵-۶۳۱۶)

نتیجه گیری

مغازی النبی همانند آثار مشابه در حوزه مغازی سرایی در بیان سرگذشت پیامبر از قبل تولد پیامبر و زمانی که عبدالله با آمنه ازدواج کرد سخن را آغاز کرده و سپس همه زندگی پیامبر را بیان کرده است. برخلاف تصور که گمان می رود فقط از غزوه های (مغازی) پیامبر سخن به میان آورده از تمام وقایع زندگی پیامبر سخن گفته است. مغازی النبی از نظر صورخیال شاعرانه به شعر شاعرانی همچون نظامی و امیر خسرو و حتی جامی نمی رسد و صرفی از نظر خیال پردازی های شاعرانه و بیان تصویرهای بدیع، خرق عادت نمی نکرده و مغازی او را می توان صرفاً روایت منظومی از زندگی پیامبر دانست که با اعتقادات شاعر آمیخته شده است. از سوی دیگر وزن انتخابی صرفی برای سرایش مغازی النبی، همان وزن شاهنامه است، یعنی متقارب که روحیه حماسی متن را تقویت می کند

با همه این اوصاف، مغازی النبی از چند جهت اهمیت دارد که مهم ترین آن ها ارائه یک تاریخ منظوم از زندگی و جنگ های پیامبر است. سایر خصوصیات این اثر ارائه نمایی از وضع زبان فارسی در کشمیر قرن دهم است. از سوی دیگر این حجم شعر از شاعری که دور از پایتخت سیاسی آن روزگار ایران زندگی می کرده قابل تأمل است و می تواند در بستر مرزهای مشترک فرهنگی مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر در موضوع فرقه های صوفیانه و روش آن ها، آثار صرفی می تواند به عنوان یکی از منابع تصوف و عرفان در قرن دهم به ویژه در کشمیر شناخته شود، زیرا صرفی در روزگار خود و پس از آن چنان شهره بوده که مورد وثوق اهل تصوف قرار می گرفته است.

منبع صرفی برای سرودن مغازی، روضه الاحباب است؛ اما صرف بیان نام روضه الاحباب نمی توان گفت وی فقط از یک منبع استفاده کرده است. صرفی در مغازی خود را پایبند به روایات تاریخی دانسته، از این رو به حواشی حماسه سرایی نپرداخته است؛ یعنی در مثنوی حماسی صرفی، خبری از توصیف ها و اغراق هایی که در دیگر متون حماسی دینی وجود دارد، نیست. به همین دلیل مغازی، تاریخ منظومی است که مخاطب را بیشتر متمرکز روایت تاریخی می کند و وی را با هنر شاعری و صنایع شعری روبه رو نمی کند. با توجه به ساختار مغازی النبی و شمار دیگری از سروده های دیگر فارسی که

قابلیت قرارگیری در چارچوب واحدی با عنوان گونه ادبی مغازی را دارند، می‌توان به این نتیجه رسید که مهم‌ترین شاخصه‌های گونه ادبی مغازی سرایی تمرکز بر روایت تاریخ زندگی و جنگ‌های پیامبر به‌صورت منظوم و بر اساس مستندات تاریخی و استفاده حداقلی از صنایع و هنجار‌گریزی‌های ادبی است.

منابع

الف. کتاب‌ها

۱. ابن سعد، محمد. (۱۴۱۰ ق.). الطبقات الكبرى. تحقیق محمد عبدالقادر عطا. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۰۷ ق.). البدایه و النهایه. بیروت: دارالفکر.
۳. اسلامی، مهدی. (۱۳۸۸). بررسی و مقایسه زندگی‌نامه‌های خودنوشت در ایران و مغرب زمین. پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد. قم: دانشگاه قم.
۴. انوشه، حسن. (۱۳۶۹). فرهنگ زندگی‌نامه‌ها. تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
۵. تیکو، گرداری لعل. (۱۳۴۲). برگزیده از پارسی سرایان کشمیر. مقدمه محمد معین. تهران: انتشارات انجمن ایران و هند.
۶. جعفریان، رسول. (۱۳۹۰). حیات فکری و سیاسی امامان شیعه، تهران: علم.
۷. حسن خان، محمد صدیق. (۱۳۸۵). تذکره شمع انجمن. تصحیح و تعلیق: محمد کاظم کمدویی. یزد: دانشگاه یزد. ۱۳۸۵.
۸. دوری، عبدالعزیز. (۲۰۰۷ م.). نشاه علم التاریخ عند العرب. بیروت: مرکز دراسات الوحده العربیه.
۹. سبحانی، توفیق. (۱۳۷۷). نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند. تهران: انتشارات دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.
۱۰. سبحانی، جعفر. (۱۳۸۵). کلیات علم رجال. ترجمه مسلم قلی‌پور گیلانی و علی اکبر روحی. قم: قدس.
۱۱. سزگین، فؤاد. (۱۴۱۲ ق.). تاریخ التراث العربی. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
۱۲. شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). انواع ادبی. تهران: فردوس.
۱۳. شوشتری، محمدتقی. (۱۴۱۰ ق.). قاموس الرجال. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه. دفتر انتشارات اسلامی.
۱۴. صرفی کشمیری، یعقوب. (۱۳۸۷). دیوان اشعار. به اهتمام میرحبیب الله کاملی. چاپ سنگی.
۱۵. ————. (۱۳۹۳). مسلک الاخیار. مقدمه و تصحیح محمودحسن آبادی. محمدعلی زهرازاده. مشهد: مرندیز.
۱۶. ————. مغازی‌النبی. نسخه خطی به شماره ۱۵۴۷۸ کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۱۷. ————. مغازی‌النبی. نسخه خطی به شماره ۲۵۵۱۶ کتابخانه ملی ایران.
۱۸. ————. مغازی‌النبی. نسخه خطی به شماره ۴۰ دانشگاه علامه اقبال لاهوری.
۱۹. ————. مغازی‌النبی. نسخه خطی به شماره ۳۴/۶ دانشگاه کشمیر.
۲۰. صفا، ذبیح الله. (۱۳۷۸). تاریخ ادبیات در ایران از پایان قرن هشتم تا اوایل قرن دهم. تهران: فردوس.
۲۱. ————. (۱۳۷۸). تاریخ ادبیات در ایران و قلمرو زبان فارسی از آغاز سده دهم تا میانه سده دوازدهم. تهران: فردوس.
۲۲. ————. (۱۳۵۳). حماسه‌سرایی در ایران. تهران: امیرکبیر.
۲۳. طریحی، فخرالدین. (۱۴۱۶ ق.). مجمع البحرین. تهران: مرتضوی.
۲۴. عاشقی عظیم‌آبادی، حسین قلی‌خان. (۱۳۹۱). تذکره نشتر عشق. تصحیح و تعلیقات سید کمال حاج سید جوادی. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.

۲۵. غفاراوا، ضمیره. (۱۳۹۰). جانب هندوستان آید همی. دهلی نو: مرکز تحقیقات فارسی راپزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در دهلی نو.

۲۶. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ق.). کتاب العین. قم: هجرت.

۲۷. مردای نسب، حسین. (۱۳۸۲). موسی بن عقبه پیشگام در سیره‌نویسی. قم: نشاط.

۲۸. معین، محمد. (۱۳۶۴). فرهنگ فارسی. تهران: امیر کبیر.

۲۹. نفیسی، سعید. (۱۳۶۳). تاریخ نظم و نثر در ایران (تا پایان قرن یازدهم). تهران: انتشارات فروغی.

ب. مقاله‌ها

۳۰. آفاقی، صابر. (۱۳۴۹). نثر نویسی فارسی در کشمیر (از ۷۴۷ تا ۱۳۰۰ ق.). مجله هنر و مردم. شماره ۹۶ و ۹۷. صفحه ۱۸-۳۱. تهران.

۳۱. آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۳). همایون نامه زجاجی و شاهنامه. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان. دوره جدید شماره چهار (پیاپی ۲۴). ص ۱-۳۸. اصفهان.

۳۲. اسلامی، مهدی؛ رشیدی آشجردی، مرتضی؛ چترائی عزیزآبادی، مهرداد. (۱۳۹۶). معرفی نسخه خطی «مغازی‌النبی» و سبک‌شناسی آن. سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب). دوره ۱۰. شماره ۲ (پی در پی ۳۶). صفحات ۱-۱۸. تهران.

۳۳. حسینیان مقدم، حسین. (۱۳۹۵). سیر تکامل مقتل نگاری با تکیه بر مقتل‌نگاران اصحاب امامان معصوم. فصلنامه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی. سال هفتم. شماره ۲۳. صفحات ۸۷-۱۱۰.

۳۴. ظفرخان، محمد. (۱۳۴۰). کشمیر در عهد اکبرشاه، مجله هلال. شماره ۳۶. صفحات ۴۸-۵۵.

۳۵. ————. (۱۳۴۸). مسلک الاخیار. مجله هلال. شماره ۹۳. صفحات ۲۹-۳۳.

۳۶. ————. (۱۳۵۰). مغازی‌النبی. مجله هلال. شماره ۱۱۵. صفحات ۲۵-۲۸.

۳۷. قراگزلو، آرش. (۱۳۸۹). بحر متقارب از منظر زیبایی‌شناسی. برنیان سخن، مجموعه مقاله‌های پنجمین همایش پژوهش‌های ادبی. انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی و دانشگاه سبزوار. صفحات ۳۶۳-۳۸۹.

۳۸. محمد عبدالغنی، حسن. (۱۳۸۵). زندگی‌نامه‌ها و چگونگی پیدایش آن‌ها. مترجم: امیره ضمیری، ادبیات داستانی شماره ۱۰۴. صفحات ۹-۱۳.

۳۹. مطلبی، سید ابوالحسن. (۱۳۸۲). آشنایی با سیره نگاری. مجله فرهنگ کوثر. شماره ۵۹. صفحات ۶۵-۷۰.

۴۰. یعقوبی، مهدی و منتظری مقدم، حامد. (۱۳۹۳). بررسی دانش مغازی نگاری با تأکید بر مغازی‌واقدی. معرفت. سال بیست و سوم. شماره ۱۹۶. صفحات ۱۱۶-۱۰۱.

